

mány Kriterion, 1979.) a csicsói malomkőfaragás történetét feldolgozó tanulmányában a 33 lapalji jegyzetből 24 Kádár József monográfiájára utal. Ami a hajdani monográfia tudományos értékét illeti, íme, egyetlen bizonyosság. Kádár leírja, hogy Bálványosvárálja templomán – Magyardecse szomszédságában levő, most Kolozs megyéhez tartozó község – a belső oszlopok mellett, agyonmeszelt, alakatlan tömeg látszik, és feltételezi, hogy a „déli kapun egymással szemben száját harapásra nyitott két-két oroszlán van kifaragva.” Entz Géza műtörténész az 1944-es kötetben ezt írta: „Tüzetes megfigyelés után kétségtelen, hogy valóban állatokkal van dolgunk. Habár Kádár állítása a faragványok rossz állapota miatt nehezen igazolható, nagyon valószínűnek látszik, hogy a kapun tényleg az Árpád-korban oly kedvelt oroszlánok kaptak helyet. Ez a tény arra enged következtetni, hogy az orommezőt valamikor ábrázolás töltötte ki.” Az igényes műtörténész négy évtized múltán megerősíti az ebben a tárgykorban autodidakta Kádár Józsefet.

„... A faragványok rossz állapota miatt...” Össze se tudnók számolni, hány azóta végképp eltűnt emléket, történelmi nyomot mentett könyveibe és adott át az utókoroknak a dési polgári iskolai igazgató úr, aki élete alkonyán könyvei egy részét halás ajándékkul küldte el szülőfalujába a szegény várfalvi iskolának. Kelemen Lajos mondta róla a dési sírnál: „Pedig nem is vártál te jutalmazást. Midőn majd egy emberöltővel ezelőtt Egyesületünk először jött ide ötödik vándorgyűlésére, tagjainak egy kis csoportja fölkeresett otthonodban, hogy kifejezze irántad munkásságodért megbecsülő tiszteletét, Téged ez a váratlan megtiszteltetés annyira meglepett, hogy Te akkor a szegénység zavarával küszködtél. És meglepetés volt részedre, midőn az Erdélyi Irodalmi Társaság életed alkonyán tiszteleti tagjává választott, bölcs öregnek nevezte Kádár Józsefet, aki olyan volt, „mint a zeneköltő, aki szívfájdalmát dalban önti ki, vagy *Az ember tragédiájának* bölcse, aki a borsószemen térdepelve is szépét álmodik”.

Beke György

„Édes hazánktól távol idegen földön kell harcolnunk”

Földesi katonák levelei a II. világháborúból

1974 nyarán egy vaskos iratcsomót nyomott a markomba Kiss Sándor, az azóta elhunyt egykori földesi református lelkész, akit pesterzsébeti otthonában kerestem fel. Kibontva 185 katonalevelet és két füzetet („Harctéren levő honvédeink betűsoros névmutatója” és „A hadisegélyben részesülő családok névsora”) találtam benne. A címzett a levelek megőrzője, Kiss Sándor volt, aki legtöbbször még aznap válaszolt a hozzá érkező levelekre. A legkorábban feladott levelet Pócsi Imre, honvéd 1942. augusztus 5-én bízta a tábori postára, míg az utolsót Körtvélyesi Károly szakaszvezető adta fel 1944. augusztus 20-án. A leveleket őrző számozott borítékok tanúsága szerint több mint száz katonával levelezett Kiss Sándor, ezekből hatvanhat katona levelei maradtak meg. A frontra került földesiek száma a segédletek alapján sem állapítható meg, az előbb említett füzet csak 245 nevet tartalmaz, ez az 1944-ben összeállított névsor az akkori helyzetre visszavetítve is hiányos.

1971–72-ben adatokat gyűjtöttem a második világháború földesi áldozatainak a megállapítására, aminek végleges tisztázása egyelőre várat magára. Ezek szerint a földesi zsidóság kétharmadát kitevő, mintegy százötven fős veszteség mellett, százhatvan harci cselekményeknek áldozatul esett katona, vagy levente nevét állapíthattam meg. A földesi zsidóság egy 1944. április 13-i csendőrségi összeírás szerint kétszáztizennégy főt számlált, ebből már hiányoztak a munkaszolgálatot, vagy bujtatottként sorkatonai szolgálatot teljesítők, mert ilyenek is voltak.

Földes háborús áldozatainak a száma sajnos az első és a második világháborúban is

elérte, sőt meghaladta a háromszázat. *Csáth Géza* 1916-ban görcsberánduló tollal számol be *Kosztolányi*-nak az értelmetlen pusztulásra szánt földesiek bevonulásáról. Azért nem hisznek az akkori tapasztalatok nyomán a reménykeltő hírben sem a szeretteikért aggódók. „Nagyon szépen kérem a tisztelendő urat hogy kedves családomat és két öreg szülőmet tessék meg nyugtatni hogy nincsen semi bajom egészséges vagyok mert én nekem nem hiszik hogy ha írom” olvassuk *Pócsi Imre* levelében 1942 augusztusából.

Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a magyar katonák II. világháborús szerepe iránt. Ezt az újabban napvilágot látott emlékezők, irodalmi feldolgozások, dokumentumközlések is mutatják. Nemzeti önvizsgálatunk mélyeséges érdeklődést tanúsít az esendő, a kiszolgáltatott kisemberek sorsa iránt. A háborúba kényszerített katona gondolkozására, viselkedésére keresve sem találhatunk igazabb választ, mint a frontról küldött levelekben. Forrásértékük megbízhatóbb, mint a harminc-harmincöt év múltán lejegyzett és utólagos beleérzéseket tartalmazó emlékiratoké.

Most itt van előttem a levélcsomó. Az elhurcoltak, a félrevezetettek, a szenvedők, az elpusztultak, a megtagadottak levelei, akik mégis mindig, minden gondolatukkal az otthoniak gondjával, bajával törődtek. Csak elvétve akad köztük a propagandahatást tükröző, a front örömeiről író, — pedig hivatalos embernek, a református papnak szánták — a legtöbb esetben igaz emberségről tanúskodnak a sanyarú körülmények közt, gyakorlatlan kézzel írt sorok. „Az aratást itten mostan fejezték be, megkezdték a cséplést, de itten kézzel csépelik el. Úgy hogy az embernek meg ál szeme szája, hogy milyen munkát végeznek.” — olvashatjuk *Szóllósi Imre* tizedes sorait 1943-ból. A levelek sokasága és az ismertetésre való szűk lehetőség eleve válogatásra kényszerít.

Nagytisztelendő Kiss Sándor ref. lelkész urnak

Földes Hajdu Megye

Kedves Nagytisztelendő ur!

1944. Julius 5.

Néhány napja kaptam meg a nagytisztelendő ur őszinte örömet és meglepetést szerző kedves ajándékát. Ez a kis imakönyv igen belső vigasztalóm lesz, míg édes Hazánktól távol, idegenföldön kel harcolnunk. Nincs semi panaszom kosztuk nagyon jó mosttanában elég csend van mifelénk. Kivánom, hogy otthon is mindenki csendben és nyugodtan éljen. Maradok a nagytisztelendő ur őszinte tisztelője. Szabó Imre honvéd.

A következő levél írója már megjárta az első világháborút, az új világégésbe két felnőtt fiával kényszerítették, az egyik mindörökre oda maradt.

Tek. Kiss Sándor ref. lelkép. úrnak

Hajdúmegye Földes (up. Sáp)

Nagyisztelendő uram

VI. 12. (1944.)

Üdvözetem küldöm inen a havas kárpát bérceiről a prut vizeitől, a kedves családjának és apóssának. Én aki a mult háborut 14–18 végig küzdöttem, és most negyvenyolc éves apa létemre két fiával együt, tábori szám alatt küzdünk, ehez hasonló példa itt nincs, de oda haza sem. És ekkor fájós szívvvel veszek tudomást, arról, hogy az én lovimat nincs a ki befogja és munkára hajtsa. Tehát kérem a nagytisztelendő urat, mint hejji h. gondozót mielőbb intézkedni sziveskedjen. Van munka szolgálatos elég ahogy tudom. Maradok t. tisztelettel. Isten velük, válszt. Patai Gábor őrv.

A következő három levél írója nem láthatta többé a szülőfaluját, hiába reménykedtek a viziontlátás örömeiben. A mindennapok gondjai eljutottak hozzájuk a harctérre, a nehézségek súlyát odakinn sokkal jobban érezték, mintha odahaza lettek volna.

Tek. Kiss Sándor ref. egyház lelképásztorának

Földes Hajdumegye

Kedves Tiszteletes Úr!

Kelt. 1944. VIII. 6.

Julius 19-én irt lapját ma, Augusztus 6-án köszönettel vettem. Itt tudja csak igazán és látja az ember, hogy mij csodálatosan megörzi a Jó Isten az embert és a benne bízókat. Odahaza sok valaki elsem hinné

azt amit itt látunk. Mi bizunk, hogy megsegít bennünket. Itt is nagyon sok eső esik a héten minden nap esett. Isten áldását kérem egyházunkra és vezetőire.

Kiss Sándor honv.

Tek. Református Egyház lelkipásztori hivatalnak
Hajdu megye Földes lelkészi-lak
1944. máj. 27-én

Mélyen tisztelt Tisztelendő Ur.

Az 1944. máj. hó 22-én keltezett levélben küldött kedves könyvecskét megkaptam amelyet szeretettel fogadtam nagyon meglepett, hogy szülő falumból ily hosszú idő óta távol voltam, és életünk ezen kritikus napjaiban is ki van szeretettel gondol rám és bátorító üdvözlését a határon túl messze idegenbe is elküldje. Hálás köszönetem fejezem ki ezért az egyház összes tagjának akik szeretettel gondolnak a messze idegenbe harcoló magyar testvéreinkre
Hazafias Bajtársi üdvözléssel Benke Bálint tizedes

Kis Sándor Ref lelki Pásztor
Földes Hajdu M.

Ket 1944 5 29kén

Tudatom véle kedves nagytisztelendő ur hogy a hozám küldött lapját megkaptam mejet köszönetel fogadtam és megértetem belőle hogy a feleségemet fel tetszik hivatni ha lehet tesik megteni már küldtem neki töb levelet de választ nem küld és el küldtem neki 50 pengőt is és szedi a segét de kedves nagy tisztelendő ur ugy látszik hogy neki csak a pénz a fontos nem pedig én mosmár többet nem irok majd tessek tudatni maradok tovább tiszteletel választ várok Lakatos Gábor

Alig egy hónap múltán Pánti Béla honvéd Lakatos haláláról értesíti a földesi lelkészt: „Legnagyobb sajnálatomat fejezem ki egy Bajtársunk közülük meghalt Julius ötödikén délután Lakatos Gábor.” A fronton levők rendszeresen tájékozódtak és érdeklődtek a falubeliekről. Szomorú nevezetesség a Jámbor család három fiának a tragédiája, közülük kettőnek a haláláról értesülünk *Szabó Lajos* örvezető 1944. június 29-i leveléből. „Nagyon megdöbbentő szivel irom meg tisztelendő urnak Jánbor Lajos szkv.nek halálesetét közel hozám egy 5 6 száz m-rel egy Oroszakna épen felyen találta szegényt és azonnal eleset és többet egy árva szótsem szólot többet irlya a feleségem meg a sógornóm hogy milyen szerencsétlenüljárt szegény öcse a Károly hogy avizbe fulat hát az a családot mostan ugy szereti a jóatya.”

1944. június 25-i levelében *Karacs Gábor* hovéd siratja nagybátyja, *Bojtor József* halálát: „tecik irni szegény Józsi bátyám esetét engem nagyon megdöbentet” Nagyon ide kívánkozik egy sorozaton kívüli levélnek a részlete, amit nagyapámnak küldött a később elesett *Széles Sándor* honvéd 1944: február 20-án, soha meg nem valósuló vágyának reményét öntve sorokba: „Inen nem megy az ember hamarosan szabadságra de malycsak haza engednek, mivel hogy megszületett a kis fiu.”

Nézzük milyen gondolatok foglalkoztatják azt, aki már egyszer kiszabadult a pokolból és újra vissza kell oda térnie.

Kiss Sándor Ref lelkész urnak
Hajdu megye Földes
Méjen tisztelt lelkész ur.

Kelt levelem valahol orosz földről v hó 12én (1943)

Engedelmet kérek hogy soraimmal zavarom a lelkész urat.

De én ugy gondoltam hogy Egy pár sorban megirom, ujra kikerültem oda ahonnét alig 3 hónapja hogy elmentem haza Még húsvétkor mikor odahaza voltam nem gondoltam ara hogy egy hét mulva már ujra kint leszek orosz országba Épen máma kaptam hazulról egy lapot És aban irták. Édes anyámék hogy Jenei Imre is hősi halált halt orosz országban, aki már kint volt töb mint egy éve és most kelet néki meghalni, mikor talán már rövidesen haza is ment volna Nékem jóhejem van nagyon, Jóegisségem van mejhez hasonlót kívánok a lelkész urnak és kedves családjának Most többet nem irok Maradok Tisztelettel a viszont látásig. Szeőke Imre honv.

A legnagyobb veszély közepette sem hiányzik az otthonmaradottakról való gondoskodás és féltés, amint kitűnik *Domokos Zsigmond* tizedes 1944. június 17-i leveléből: „az utóbbi időben hazulról a rossz vonat közlekedés miatt kevés postát kapok csak az ujsá-

gokból olvastam hogy a környékünkön is jelentős károkat okoztak az ellenséges repülőgépek és a vasútvonalat is meg rongálták eltudom képzelni hogy otthon is voltak légi riadók rosz rá is gondolni hogy nem csak mi vagyunk veszélyben akik kint vagyunk a fronton hanem azok is akik hozzánk tartoznak és azt hittük hogy nyugodt otthonban hagytuk”. Sajnos a fronton levő családfő hiányát a legnagyobb gondoskodás sem tudja pótolni, mégis jól esik a legkisebb segítő szándék is, amiről *Benke Gábor* honvéd 1943. december 16-i levele árulkodik: „Nagyon köszönöm a nagytiszteletű urnak, hogy családomra gondolnak, tudom sokkal segíteni nem lehet, mert hisz sokan vannak, de ez is jó. Ezek után mégis nyugodtabban van az ember ezen az elátkozott földön.” Az általános kép azonban ennél rosszabb, *Pócsi Imre* honvéd 1944. augusztus 18-i leveléből már Tibor hangját véljük kiérezni:

„jelen pillanatban jól vagyok a földszintől körülbelül vagy ezerkétszáz métere it bizony nem nagyon van meleg mindig friss levegő van és ritkán látjuk a földet és az ország utat csak hogyha le megyünk a magaslatról de nem nagyon kíváncsokunk lemeni mert visza bizony nehéz mászni mert nagyon meredek és oda lent majd minden nap járnak a fa madarak és hulajttják a manát de felénk csak meggy magot szokot köpködni. Tisztelt nagy tiszteletes ur egy kérésel fordulok a nagy tiszteletes urhoz írja a feleségem kenyérjegyet akarnak adni a hadba vonultak családjának vagy ha azt akarja hogy bevehese a buza fejadagját akkor menyen a géphez de azt az én feleségem nem teheti meg mert a két kis gyereknek gondját kel viselni és azt megint nem teheti hogy gond viselőt fogadjon meléjek mert az anyag hejzetünk nem engedi meg amit nagyon jól tud a nagy tiszteletes ur is. Azt hiszem hogy még talán a családom megérdemel anyit földes köség előljáróságától hogy a buza vásárlási engedéjt ki adhasák nekik mert bizony nekem nagyon nehezen eset mikor irta a feleségem hogy kenyér jegyet adnak és mindjárt beagondoltam a hejzetembe hogy ezért (véreztem) hulajtotam vért a hazáért és az othon maradt hon polgárokért ezért let nyomorék a fél kezem egész életemre hogy a családukra enyi gond van oda haza hogy még azt is sajnálják tőlök amit könnyen meglehetne teni ezért lehetis életünket és vérünket áldozni. . . . Valahol galiciából ahol apáink is véreztek.”

Az otthoni eseményekről a katonák rendszeres tájékoztatást kaptak, Kiss Sándor az érkezés és a válasz napját rávezette a levelekre. Nem maradt titokban a földesi zsidóság elhurcolása sem, *Karacs Zsigmond* szakaszvezető 1944. május 7-én Csapról válaszol erre a hírre: „Itt is elintézték a zsidókat egy hétfőre, fölleltároztak mindeneket a lakásokban magyar és német katonaság van őket pedig elvitték ungvár mellett pedig valahova egy községbe vannak kitelepítve.” Pár héttel előbb még egészen más benyomásokról, érzésekről számolt be: „Irok egy örvendetes hirt. E hó 14-én be jötünk mi is az édes anya hazánkban és Csapon telepedtünk le, . . . Olyan jó itt a jó magyar tavaszi napokat élvezni.” A zsidók deportálása csodálkozással telt együttérzést váltott ki, nem találtak rá megfelelő magyarázatot. Disszonáns hang csak egy levélből csendül ki, azt is a nyomorúság motiválja: „A zsidó házak ostásánál mivel nagytekintéje van a nagy urnak az én részemre is kérek egy házat, mert nincs hajlékom családos ember vagyok.” – írja egy katona 1944. június végén.

A szovjet rendszer elleni propaganda viszont természetesen nem maradt hatás nélkül, bár ennek következményét csak két-három levélből érezzük. „Különösen itt, tudja az ember igazán Istent hinni, ahol a vörös pokol oly sok nyomot hagyott maga után”. Olvassunk bele a másik levélbe is: „Bevalom nekem is sokszor nagyon nehéz távol szüleimtől és menyasonyomtól de őszintén merem mondani hogy szívesebben vagyok iten valaményi bajtársamal együt mint hogy ez a csöcselék nép tiporta volna le az édes othonunkat.” Az ilyen levelek többszörösét teszi ki azoknak a leveleknek a száma, amelyekből a megszállt területek lakosságával szembeni együttérzés és sajnálat csendül ki. Egyikből már az írásom elején idéztem, most olvassunk még bele néhányba. „nyomorúságos egy föld ez vagy is jobban mondva nem is a föld hanem a rajta levő itt ezek azt sem tudják mi az élet . . .” „it a távoli orosz földön ott ahol sir az emberben a lélek hanézi ezt a szerencsétlen népet . . .” „az itteni lakos nem szokott templomba járni hét köznap vasárnap egy formán dolgoznak . . .” „eszen asziva taros muszka földön . . . ahol mivagyunk mégnema-

rat nak mireit hoszá fognak az aratáshosz nálun elis csépelnek . . .” „Most hogy a sors meszbe szólitot Hazánktól szomorú látvány tárul élénk . . . minden csupa rom, leéget falvak . . .”

A tábori posta kifürkészhetetlen útjain két Kiss Sándor lelkész által írott levél vissza-került a feladóhoz, ami a címzettek levelei mellett szintén megmaradt, búcsúzóul ismerkedjünk meg az egyikkel.

Szöllősy Imre szkv.

Tábori posta szám: Z. 588.

Kedves Imre fiam! Július 11-én írt kedves soraidat július 22-én köszönettel vettem. Valószínűleg a rossz közlekedés miatt késett a válaszom, mert én legtöbbször még aznap írok, de legkésőbb pár napon belül mindig szoktam válaszolni. Bizony erre felé is nagyon szélsőséges az időjárás, ami az aratásra nézve igen kedvezőtlen. Alig van nap, hogy ne esne az eső, így az aratással csak lassan lehet haladni, pedig most különösen fontos lenne ennek gyors befejezése. De bízunk Istenben, hogy megadja mindennapi kenyerünket, amit mindennapi imánkban kérünk Tőle! Hisszük, hogy jövőre már Te is itthon aratsz! Isten áldását kérem Rád szeretettel: Kiss Sándor ref. lelkipásztor
Földes, 1944. júl. 24.

Karacs Zsigmond

A regöcskerkészet

Szathmáry Lajos, sokónknak atyai mestere szép cikkben számolt be a népi gondolat harmincas évekbeli hódmezővásárhelyi térnyeréséről, aminek – noha erről szerényen alig ejt szót – épp ő volt a legfőbb lendítője.¹ Épp így hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy ez a munka Vásárhelyen sem korlátozódott a református gimnáziumra, hanem az egészben tipikusan gentroid-reakciós szellemű helyi városvezetéssel és középrétegekkel szemben volt egy kis értelmiségi mag (például katolikus körökben is: ennek volt feje *Péczely Attila*) és egy nagyon erős, már ekkor kommunista befolyás alatt álló agrárszocialista és munkásmozgalom, amelynek a *Takács Ferenc* vezette (viszonylagosan) jobbszárnyát képező, legális szociáldemokrata szervezete is politikusabb és radikálisabb volt (hadd mondok most már így:) mi értelmiségi mozgolódásunknál. Utóbbi egyszerűen lehetetlen lett volna a hatalomból egészen kirekesztett, de fenyegető súlyú népi tömegek mindig érezhető ereje nélkül! Ezt a vásárhelyi népi értelmiség sok tekintetben példás tevékenységének minden méltánylása mellett sem árt, magunkban is, tudatosítani.

Létrejöhetett volna-e a munkásság és szegényparasztság fölfelé ható nyomása és csendes támogatása nélkül 1938-ban a vásárhelyi gimnáziumban a Márciusi Front kis helyi csoportja? Lehetett volna e nélkül a cserkészcsoport valóban előremutató szellemi és

¹Népi és néprajzi mozgalom a hódmezővásárhelyi diákság körében a harmincas években. Honismeret 1981. 1. sz. 27–31. old. – Az emlékezet a lényeg tekintve ritkán téved, sőt az időbeli távolság épp a lényeglátást segíti. Nem úgy a részletek dolgában. Egy honismereti folyóiratban azonban az utóbbiak sem mellőzhetők. Ezért legyen szabad, csak így jegyzetben, *Szathmáry Lajos* kitűnő emlékezésének néhány időbeni tévedését helyreigazítanom. A *Németh László* első vásárhelyi látogatását földidőz fénykép nem 1937-ben, hanem 1940-ben készült. *Kiss Lajosnak Török Károlyról* szóló nagy tanulmánya 1939-ben jelent meg. A pusztaszeri kirándulás nem 1937-ben volt, hanem egy évvel később. Nem a gimnázium „regös” cserkészei végeztek 1938-tól „néprajzi szempontból is jelentős munkát”, mert a regöcskerkészet csak 1939-ben indult, viszont „A magyar parasztság levele” már 1938-ban megjelent, s a vásárhelyiek már akkor válaszoltak rá. Az irodalmi, s történelmi-politikai tekintetben fontos – mondhatni néprajzi – kiadvánnyal eddig különben alig foglalkoztak, márpedig nemcsak „valószínűleg”, hanem ténylegesen aláírta *Dobi István, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter, Hegyesi János, Z. Nagy Ferenc* és még sokan mások. (K.N.I.)